

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.66.309>

УДК: 374.1

Тамара Куцаєва,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6092-768X>,

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,

відділ Новітньої історії України,

Національний музей історії України,

Вул. Володимирська, 2, Київ, 02002, Україна

e-mail: tamara_kusaeva@ukr.net

Костянтин Ткачук,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7244-475X>,

керівник дослідних програм,

Громадська організація «Культура заради майбутнього»,

Київ, 04210, Україна,

e-mail: cff.kyiv@gmail.com

УКРАЇНОЗНАВЧІ ЕТЮДИ ПРО ЕКСЛІБРИСИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Мета статті – продовжити огляд особових та інституційних бібліотек у складі бібліотечного фонду Національного музею історії України; ввести в науковий обіг нові знання про збірку українських екслібрисів-наліпок як джерел історичних і біографічних студій про персоналії їхніх власників, повсякдення та читацькі культури відповідної доби; провести мистецтвознавчий аналіз зразків книжкової графіки. **Методи дослідження.** Історичний та проблемно-хронологічний методи, *de visu*, класифікація, порівняння, синтез, систематизація, історіографічний аналіз, персонологічний підхід, попримірниковий опис книжкових видань, мистецтвознавчий аналіз. **Наукова новизна** реалізована через введення в науковий обіг знання про збірку тих екслібрисів-наліпок в бібліотечному фонді музею, які пов’язані з Україною за фактом народження або діяльності їхніх власників, місцевістю заснування інституцій-власників, змістом сюжету, авторами. **Висновки.** Сформоване знання про всі ті екслібриси-наліпки, що мають українознавчий контекст (16 од.) в колекції наліпок різного походження в бібліотечному фонді музею. Узагальнено новий біографічний, історичний, українознавчий та книгознавчий матеріал, що визначає особливості предметів дослідження, актуальність як продовження студіювання книжкових колекцій

музею, так і окремого вивчення маловідомих біографій власників екслібрисів та діяльності інституцій, бібліотекам яким вони належали.

Ключові слова: Грушкевич Євзевій, екслібрис український, книжкова графіка, книжковий знак, українознавство, Щавинський Василь, юдаїка.

Актуальність теми дослідження. Значним є історично-культурне значення фондів музейних бібліотек з їхнім колосальним пластом книжкових пам'яток різних епох. Актуально продовжити через колекцію книжкових знаків огляд складу історичних колекцій бібліотечного фонду Національного музею історії України (далі – НМІУ-бф), що десятиріччями залишався без належної уваги. Комплексність колекції, зокрема екслібрисів-наліпок, зумовила потребу здійснити окрему українознавчу студію. Цей підхід дозволив каталогізувати іноземні / іншомовні екслібриси-наліпки для конференції «Академічні традиції та виклики сучасності: наукові бібліотеки в динамічному суспільстві XXI ст.» (6–7.V.2021 р., Наукова бібліотека Львівського національного університету імені І. Франка).

Аналіз досліджень і публікацій. Огляд складу наукової бібліотеки Київського художньо-промислового і наукового музею (її частина – одна з основ колекції цінних книг НМІУ-бф; далі – КХПНМ) розпочався в 1910-х рр. Роботу щодо інвентаря рукописів, автографів, стародруків, фото- і картографічного матеріалу проводила Софія Щеглова впродовж 1909–1915 рр. Бібліографка працювала за запрошенням директора музею М. Біляшівського. Деякі рукописи, описані репресованою в 1930-х рр. вченою, зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ). В 1997 р. Л. Федорова та М. Варшавська опублікували нову розвідку про провенієнції в музейній бібліотеці [25]. Це був історико-книгознавчий та текстологічний аналіз авторського примірника «Описание Киева» М. Закревського. Нові публікації про провенієнції в НМУ-бф з'явилися лише за останні п'ять років. Деякі екслібриси-наліпки в контексті ширших проблем представили ми, Л. Дідора та О. Попельницька [10; 17; 18; 20]. Однак, комплексної розвідки саме з названої теми ще не створено. Серед досліджень екслібрисів-наліпок як явищ матеріальної та духовної культури в колекціях інших інституцій вирізняється каталог книжкових знаків авторства науковців НБУВ Л. Дениско та Ю. Рудакової, а також розвідки Т. Якубової [8; 27; 28]. Публікації містять фактологічний матеріал про багато предметів нашої студії, створюють

її методологічне підґрунтя, дозволяють прослідкувати зав'язки між колекціями НМІУ, НБУВ та ін. інституцій. **Мета** студії, визначена через її наукову новизну – сформувані та ввести в науковий обіг інформацію про екслібриси-наліпки в НМІУ-бф, що мають українознавчий контекст. Отже, продовжуємо огляд особових та інституційних бібліотек в фонді на основі провенієнцій. Серед завдань для роботи встановлено розгляд екслібрисів як джерел історичної та біографічної інформації про персоналії їхніх власників, повсякдення та читацькі культури відповідної доби, зразки книжкової графіки.

Метою статті – продовжити огляд особових та інституційних бібліотек у складі бібліотечного фонду Національного музею історії України; ввести в науковий обіг нові знання про збірку українських екслібрисів-наліпок як джерел історичних і біографічних студій про персоналії їхніх власників, повсякдення та читацькі культури відповідної доби; провести мистецтвознавчий аналіз зразків книжкової графіки.

Тому нашу увагу зосереджено на огляді власницьких та невластницьких екслібрисів-наліпок, які пов'язані з Україною за фактом народження їхніх власників, локацією інституцій-власників, сюжетом, авторами; атрибуція невідомих і додаткова атрибуція опублікованих екслібрисів-наліпок; типологізація та каталогізація; виявлення українознавчого контексту в діяльності власників у руслі фахового дискурсу про національний екслібрис [19].

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до книгознавчої термінології [8, с. 4] – екслібрис як один з двох видів книжкових знаків (другий – суперекслібрис) у вузькому / класичному розумінні складається з аркушика паперу із зображенням, виготовленим у будь-який спосіб: намальоване, друковане, відтиснене тощо. Аркушик наклеюється на книгу, засвідчує власність на неї. Для класифікації є прийняті критерії [8, с. 3–7]: екслібриси приватних осіб, наукових, освітніх та ін. інституцій, палітурників і палітурних майстерень, книготорговців, книгарень, книжкових складів. Для чіткого погляду на екслібрис-наліпку розглянемо питання і про т. зв. «ярлики». Ці різновиди екслібрисів Удо Іваск (1878–1922) – колекціонер-бібліофіл, історик книги, автор чи не першого в Естонії екслібрису, ще називав «бібліотечними знаками». Він вважав помилковою ідею про те, що відсутність на наліпці словосполучення «Ex-libris» відрізняє її за прямим

призначенням маркування книг від наліпок з таким словосполученням [14, с. 8–9]. У Іваск на поч. XX ст. також зазначив: «Не став би я відносити до розряду екслібрисів ярлики, що наклеюють книгопродавці в тих книгах, що мають для продажу. Ці квитки [рос. мовою – билетіки] в більшості випадків містять саму фірму книжкової торгівлі, але часто вони прикрашені різними, доволі художніми малюнками... Подібні ярлики не можуть претендувати на те, щоб бути зачисленими до екслібрисів, бо переслідують іншу ціль – рекламу» [переклад – авт.; 13, с. 10–11]. Однак, маючи на меті дослідницькі завдання, в огляд включено всі виявлені ярлики.

Група екслібрисів-наліпок з українознавчим контекстом у НМІУ-бф складається з 16 од. Пам'ятки, виготовлені впродовж сер. XIX – сер. XX ст., є гербовими, сюжетними, шрифтовими, вони належали чоловікам, жінкам, родині, інституціям і палітурникам. Більшість наліпок – монохромні, чорні-білі, але є в синьому та блакитному кольорах, дві – кольорові, одна – надрукована серією на папері різних кольорів. Результат пропонуємо в каталозі екслібрисів:

Бердичевського Якова Ісаковича (1932 р. н.) – київського бібліофіла, колекціонера екслібрисів. **Варіант № 1**, 4 од. Сюжетний, ксилографія, прямокутний, 150 x 95 мм, 2-га пол. XX ст., без рамки. Із зображенням скульптури оголеної жінки без рук і голови, яка сидить на колінах на тлі чорної завіси. Біля підніжжя лежить розкрита книга, є напис «Из книг / Я. И. Бердичевского». На завісі зображено обличчя усміхненого чорта. Сюжет – зразок «Ню». Підпис ініціалами [К. К.] київського художника-графіка Костянтина Козловського (1905–1975). Він автор ще двох екслібрисів Я. Бердичевського: з сюжетом «Ноїв ковчег» і перехожим у циліндрі на мосту біля набережної Неви на тлі ліричного дощового пейзажу. Серед екслібрисів «Ню», належних Я. Бердичевському, опубліковано мінімум три: дівчина з вогнем (1963 р., художник-графік Ашот Мамаджанян), дівчина читає ввечері на тлі вікна (1964 р., [Р. К.]); дівчина в масці на очах і книгою в руці на тлі завіси. **Варіант № 2**. Сюжетний, ксилографія, квадрат, 60 x 60 мм, 2-га пол. XX ст. В фігурній рамці зображено грот, де є розкрита скриня із скарбами, сувій, череп, напис «Ex libris / Я. И. Бердичевского». Підпис – нерозбірлива монограма. Я. Бердичевський повідомив нам, що на екслібрисах тиражовані 20–30 сюжетів з майже 300, що виконали різні автори. Екслібриси раніше не опубліковані;

Вовка Федора Кіндратовича (1847–1918) – антрополога, етнограф, фольклориста. Гравійований, сюжетний, квадратний, 56 x 56 мм, ХІХ – поч. ХХ ст. Малюнок власника, 29 од. [8, с. 30; 17, с. 263]. І. Чорновол – пров. бібліографіня наукової бібліотеки Інституту археології та ключова дослідниця бібліотеки Ф. Вовка провела таку атрибуцію: «Друкований наклеєний невеличкий аркуш паперу з малюнком. Сюжет нескладний – у колі голова вовка в окулярах, що схилився над розкритою книгою. Вгорі зазначено «Ex libris», внизу – латинізоване ім'я власника «Th[eodor]. Vovk» [26, с. 114]. Вивчення нами сюжету виявило, що малюнок підписаний ініціалами [Е. І(І.?).]. Вони розміщені на корінці книги, що слугує підставкою іншої книги;

Гольденвейзера Олександра Соломоновича (1855–1915) – уродженця Канева, з родини єврейського купця, бібліофіла, юриста, незмінного голови Київської комісії присяжних повірених, який жив у Києві з 1877 р. [3, с. 220–221]. НБУВ зберігає значну частину його бібліотеки після націоналізації [2, с. 274; 18]. На наше звернення від 26.VI.2022 р. співробітники НБУВ люб'язно надали важливу інформацію: у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій є два видання з ярликом досліджуваної збірки; у відділі організації та обслуговування основним фондом є вісім книг авторства відомого юриста з різними штампамі; в Інституті рукопису є два епістолярії О. С. Гольденвейзера. Ярлик гравійований, шрифтовий, прямокутний, 50 x 30 мм, в лінійній рамці є друкований текст «Бібліотека А. С. Гольденвейзера № / Отд. / №». Заповнений рукописом. Не підписаний. Наліпка в книзі супроводжена овальним шрифтовим штемпелем «Присяжний поверенний / А. С. Гольденвейзер / в Києве». Він подібний до екслібриса брата О. Гольденвейзера – юриста та бібліофіла Мойсея. Я. Бердичевський дослідив, що екслібрис Олександра відрізнявся додаванням слова «Київ»;

Клебанової-Іволгіної Лідії Борисівни – київської лікарки-невропатолога, колекціонерки екслібрисів. Сюжетний, цинкографія, прямокутний, 50 x 55 мм, 1967 р., без рамки. Зображено задумливого зайця, що сидить за столом, де лежить аркуш паперу. Заєць спирається на праву лапу, а в лівій тримає чорнильну ручку. Текст «Из книг / Л. Б. Клебановой-Иволгиной». Ініціали «Г. К. 1967» художника Георгія Карлова – ілюстратора казок українською мовою та чисел дитячого журналу «Барвінок». Екслібрис він створив для розділу бібліотеки колекціонер-

ки про тварин. Я. Бердичевський так описав екслібрис: «Глибоко замислився заєць над ще чистим аркушем, адже наука вимагає роздумів [2, с. 458]». Опубліковано ще мінімум два екслібриси колекціонерки з фонду Смоленської обласної бібліотеки: з оленятком (худ. В. Фролов), а інший – сюжет із книгами, вазою та шаллю (худ. В. Григор'єв-Додді);

Новицького Якова Павловича (1847–1925) – етнографа, історика, педагога, фольклориста, засновника Олександрівського історичного музею [Запорізький обласний краєзнавчий музей]. Шрифтовий, літо-

графований, прямокутний, 15 x 32 мм, 14 од. В лінійну рамку вміщено овальну подвійну рамку з текстом «Бібліотека Якова Павловича Новицького» і декорованими елементами [8, с. 104–105].

Це ярлик суто типографського походження з незначними прикрасами [13, с. 22]. Надрукований на жовтому, зеленому, рожевому / світлобузковому, блакитному та білому папері. Більшість книг з екслібрисом в НМІУ-бф мають штемпеля Етнографічної комісії УАН-ВУАН, що придбала більшість книг у спадкоємців вченого. Це підтверджує архів Інституту рукопису, хоча наразі в НБУВ виявлено три книги Я. Новицького [узагальнено за сприяння с. н. с. відділу стародруків та рідкісних видань Ю. Рудакової; 8, с. 104–105; 12]. Зміст ярлика має колосальне значення – він вперше сприяв пошуку в п'яти інституціях бібліотеки інтелектуала, забутого радянською владою. Віднайдені в НМІУ-бф 15 примірників – найбільший з відомих її фрагментів;

Овчаренка О [?]. Цинкографія, сюжетний, прямокутний, 50 x 70 мм, без рамки. Раніше не опублікований. На гравійованому тлі розміщено комбінований сюжет із козацькою шаблею, булавою, гарматою з ядрами, порохівницею та різьбленою люлькою, дим якої утворює фігурну рамку для тексту «Ex Libris O. Овчаренка» (Рис. 2). Прізвище написано українською відповідно до правил відмінювання. Елементи екслібрису рясно орнаментовані, а порохівниця – зображеннями трьохбанної церкви, рослин. Знак підписаний ініціалами [І. С.], створений не пізні-

ше 1934 р., відповідно до року видання книги «М. Драгоманов: к истории украинского национализма» (Д. Заславский). 30-ті роки – це період розгрому української культури, завмирання мистецтва екслібрису. Самопрезентація через екслібрис в національному стилі символізувала патріотичні позиції власника бібліотеки, який міг бути і представником української діаспори;

Милорадовича Григорія Олександровича (1839–1905) – графа, уродженця Чернігова, історика, першого голови Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Гербовий, літографований, прямокутний, 114 x 98 мм. В лінійній рамці є зображення родового герба, що символізує взяті предками фортецю та текст «Бібліотека графа Милорадовича» [8, с. 93–94; 27, с. 30]. Не підписаний. Наліпку виготовили в трьох варіантах, один – золотом в петербурзькій губернській типографії в 1902 р. [14, с. 127];

Святополк-Четвертинського Едмунда Вітольда (1850–1909) – польського князя, винахідника, промисловця та його дружини Марії Володимирівни Потоцької (1847–1907), спадкоємиці м. Дашів. Шрифтовий, друкований, прямокутний, 53 x 72 мм, 7 од. В лінійній рамці є фіолетовий текст польською мовою «Księgobzior Daszowski J[asnie Wielmożny Pany]: J[?]: O[?]: O[?]: X[?]: X[?]: Witolda i Marji z Hrabiow Potockich, Swiatopolk-Czetwertynskich / № / №» [Дашівська книгозбірня ясновельможних Вітольда та Марії з графів Потоцьких, князів Святополк-Четвертинських] [8, с. 127–128; 10, с. 90, 97]. В матеку зберігався родинний архів і бібліотека. Екслібрис має опосередкований українознавчий контекст;

Шварц / а [E]. Гравійований, шрифтовий, прямокутний, 20 x 30 мм. Раніше не опублікований. В лінійній рамці є друкований текст «Шварц Е.

Красный переулок № 3. Одесса». Не підписаний. Родина була першим власником будинку та земельної ділянки за цією адресою [1, с. 8]. В 1887 р. серед спадкоємців купця була [Екатерина] Вільгельмівна [9, арк. 100];

Штейнгеля Федора Рудольфовича (1870–1946) – барона, мецената, громадського, політичного, культурного діяча Української Держави, засновника Городецького музею. Шрифтовий, літографований, прямокутний, 91 x 111 мм, 5 од. У гравійованій рамці є текст «Библиотека барона Ф. Р. Штейнгеля / Отдел / № / Шкап / Полка». Заповнений рукописом. Ярлики великого розміру надруковані в типографії Вильковича з Рівно, про що зазначено на всіх наявних у НМГУ-бф одиницях. Історія типографії невідома. Можливо, це підприємство братів С[?]. і Х[?]. Вильковичей – синів Родле Шмольовни Вилькович. В 1877 р. вдова започаткувала парову типографію та літографію в Пінську [15, с. 181, 182]. На корінці однієї з книг розтекстовано суперекслібрис барона: «Р. Ш.», тиснення золотом. У НБУВ є наліпка Ф. Штейнгеля без місця видання [8, с. 170];

Щавинського Василя Олександровича (1868–1924) – хіміка-технолога, колекціонера, мистецтвознавця. Сюжетний, цинкографія, прямокутний, 90 x 110 мм, без рамки. Не підписаний, 6 од., зокрема на

екземплярі власника «Русские художники» (Н. Рерих, 1918) з друкованою приміткою про це. Гіпотезою, на основі інформації інтернет-аукціону «Три века», є те, що автор екслібрису – художник Михайло Яковлев. На цьому ґрунтується О. Попельницька в статті, де екслібрис виступає ілюстрацією до історії музейних бібліотек Києва, а не предметом студії [20]. Блазон герба та екслібрис не атрибутовані, пропонуємо наш опис. Художник створив яскраву варіацію на тему

незатвердженого самобутнього герба «Правдич» (Щавинські його рід), але не скопіював його. «Щит» герба – це картуш, де зображено стіну фортеці з зубцями, на якій стоїть звернений ліворуч лев. Лев з густою гривною, зображений наполовину. Видно піднятий хвіст тварини, яка в передній лівій лапі тримає кільце чи ядро. «Шолом» – картуш увінчаний дворянським коронованим шоломом. «Нашоломник» – лев з картушу, як на гербі. «Намет» – композиція огорнута рясною гірляндою з завитків, що повторюють гриви. «Девіз» – на стрічці під картушем напис: «Из книг В. А. Щавинскаго». Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків зберігає значний фрагмент бібліотеки інтелектуала та презентував її частину на виставці «Дар Василя Щавинського» (2020). 509 книг опинились в Києві в 1925 р. серед творів мистецтва, за його заповітом: «...всі художні видання, часописи та книги про мистецтво та його історію, з історії народів <...> ті з книг з теми українознавство або ж українською мовою, які <...> знайдені для Музею корисними. Усі речі, що надходять до Київського національного українського музею призначені для загального користування, мають бути нарівні з іншими музейними предметами доступні для публіки, продажу не підлягають» [4, с. 51–52; 7, с. XII]. Про Національний український музей, що мав постати на основі Київського художньо-промислового і наукового музею (далі – КХПНМ) згадував Д. Дорошенко. Історик і державний діяч був першим штатним бібліотекарем КХПНМ з 9 червня 1913 р. до 1914 [дата – ?] р. [5, с. 12; 11, с. 49]. В НМІУ-бф, що веде історію від бібліотеки КХПНМ, віднайдені п'ять книг Д. Дорошенка з власницьким підписом і суперекслібрисом [Д. Д.];

Екслібрисів-наліпок наукових, освітніх, ін. інституцій та їхніх бібліотек різного походження у НМІУ-бф 11 од. Більшість – гравійовані шрифтові ярлики без виразних художніх елементів. Українознавчий контекст мають 2 од. Екслібрис *Бібліотеки товариства «Просвіта» у Львові*: шрифтовий, гравійований, прямокутний, 60 x 70 мм. В лінійній рамці є друкований текст «Бібліотека Товариства «Просвіта» / Число / Знак». Заповнений рукописом. Наліпка на 1 / 3 закриває власницький екслібрис-наліпку з друкованим (або рукописом) українською мовою ім'ям *Еузевія [Евзевія] Грушкевича* – бібліотекаря товариства «Просвіта» у Львові (Рис. 4). В книзі є ще овальний екслібрис-штемпель з текстом «Бібліотека Товариства «Просвіта» у Львові». Всі

екслібриси раніше не опубліковані. Е. Грушкевич збагатив свою просвітянську бібліотеку приватною книгозбірнею – 514 од. [16, с. 422, 428; 23, с. 572]. Філії «Просвіти» мали різні екслібриси. Вінницька організація проставляла блакитний квадратний штемпель чорнилом із написом «Вінницька / книгозбірня / Народний дім / Просвіта». В 1917 р. ця «Просвіта» мала яскраво-рожевий і синій круглі чорнильні штемпеля із написом по колу «Подільське товариство Вінниця Под. губ.», в центрі «Просвіта». З 1919 р. бібліотека отримала круглий синій штемпель «Культурно-просвітне Т-во «Просвіта» / Бібліотека» [22].

Екслібрис *Польської Військової бібліотеки [Головнокомандування Збройних Сил] у Львові* – витвір мистецтва, джерело дослідження міської історії Львова. Цинкографія, комбінований, прямокутний, 110 x 85 мм. В орнаментованій рамці є два переплетені лавровими вінками мечі, між ними – відкрита книга з гербом Львова, написом польською мовою «Biblioteka wojskowa / D[owodztwa]. O[brony]. Gen[eralny]. / Lwow». Над зображенням книги – картуш із коронованим орлом на тлі дубового листа. Не підписаний. Два таких екслібриси зберігає Львівська національна наукова бібліотека, один – Тернопільська обласна наукова бібліотека [6; 24]. Автор малюнку Рудольф Менкицький – графік, колекціонер, кустош Національного музею імені короля Яна III (1921) [Історичний музей міста Львова] [10, с. 90, 96]. Дизайн наліпки характерний для художника. Подібний стиль він застосував для екслібрису Державної центральної педагогічної бібліотеки у Львові. [21]. Твори Р. Менкицького відносять до українського екслібрису [19, с. 20–21].

Атрибутовано ще три ярлики палітурників і палітурних майстерень. Два шрифтові друковані екслібриси мають українознавчий кон-

текст. «*Варшавская переплетная*. Киев. Крещ[атик], 36» неодноразово мала рекламу в газеті «Киевлянин», наприклад, 4 і 6 січня 1898 р. Її власник / ця – [И[?]. С[?]. Роговой-Камень] з Сімферополя [28]. «*Переплетная мастерская П[?]. Видриха*» – палітурника, книгопродавця теж з Сімферополя.

Висновки. Надано інформацію про власницькі та невластницькі екслібриси-наліпки, бібліотечні ярлики та ярлики палітурників, що мають українознавчий контекст в НМІУ-бф (16 од.). Через їх типологізацію та каталоговізацію реалізовано поставлену мету, зроблено практичний внесок в огляд особових та інституційних бібліотек у складі НМІУ-бф. Шість екслібрисів-наліпок введено в науковий обіг. Здійснено додаткову атрибуцію опублікованих екслібрисів. Проведено містецтвознавчий аналіз унікального зразка книжкової графіки – екслібрису В. Щавинського. Аналіз текстів бібліотечних ярликів Є. Грушкевича та товариства «Просвіта» у Львові, а також сприяння працівників НБУВ в пошуках бібліотеки О. Гольденвейзера та Я. Новицького визначили перспективу нових студій про відомі історичні персоналії. В цілому, узагальнено новий біографічний, історичний, українознавчий та книгознавчий матеріал щодо провенієнцій з НМІУ-бф. Це робить практичний внесок у фаховий дискурс про український екслібрис.

Список бібліографічних посилань

1. Адресная книга Одессы 1904–05 гг. Одесса : Типо-литография И. Копельмана, 1905. 285 с.
2. Бердичевский Я. Еврейские книжники. *Египец*. 2003. № 13. С. 252–289 (Початок); 2005. № 15. С. 439–474 (Закінчення).
3. Богинский А. История семьи Гольденвейзер XIX–XX вв. *Научные труды по юдаике*: материалы XIX междунар. конференции. Вып. 42. Т. III. Москва, 2012. С. 218–237.
4. Борис Т. Коллекция В. Щавинского в истории музейного дела Украины. *Вопросы музеелогии*. 2015. № 1. С. 49–56.
5. Варшавська М. Бібліотека КХПНМ в перші роки його діяльності. *Музей на рубежі епох*: матеріали наук.-практ. конференції НМІУ. Київ, 1999. С. 12–13.
6. Виставка ОУНБ Тернополя «Окраса книг – екслібрис». URL: https://library.te.ua/2007/12/10/virt_exlibris/
7. Гіляров С. Музей мистецтв ВУАН. Каталог картин. Київ : ВУАН, 1931. 140 с.
8. Дениско Л., Рудакова Ю. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ : каталог. Київ : НБУВ, 2017. 350 с.

9. Державний архів Одеської обл. Ф. 16. Оп. 63. Спр. 245. 100 арк.
10. Дідора Л. Книжкові знаки польських книгозбірень у бібліотеці НМІУ. *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2020. № 6. С. 90–106.
11. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-18). Ч. 1. Львів : Червона калина, 1923. 131 с.
12. Інститут рукопису НБУВ. Ф. X. Од. зб. 7143. 6 арк ; Од. зб. 7142. 6 арк.
13. Иваск У. О библиотечных знаках так называемых ex-libris'ax по поводу 200-летия их применения в России. Москва : Типо-литография <...>, 1902. 24 с.
14. Иваск У. Описание русских книжных знаков. Москва : Антикварный книжный отдел <...>. 1905. № 1. 348 с.
15. Ильин А., Игнатюк Е. Очерки истории культуры Пинщины (IX – нач. XX вв.). Пинск : ПолесГУ, 2013. 220 с.
16. Кривенко М. Власницькі знаки як джерело вивчення історичних колекцій. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2011. № 3. С. 422–441.
17. Куцаєва Т. Екслібриси та інскрипти з ім'ям Ф. Вовка. *Українознавство*. 2019. № 4. С. 259–268. DOI: 10.30840/2413-7065.4(73).2019.188307
18. Куцаєва Т., Качук К. Екслібриси О. Гольденвейзера – зразки книжкової графіки та мікроджерела історичної інформації. *Український технічний музей: матеріали 14-ї Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 28–29 трав.). Київ, 2021. С. 104–108.
19. Нестеренко П. Історія українського екслібриса. Київ : Темпора, 2010. 360 с.
20. Попельницька О. Видання з автографами, екслібрисами та дарчими написами П. Потоцького та В. Щавинського у книгозбірні НМІУ. *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2021. № 7. С. 305–321.
21. Сак О. Panstowa Biblioteka Pedagogiczna we Lwowie. URL: <https://museum.lib.kherson.ua/pastwowa-biblioteka-pedagogiczna-we-lwowie.htm>
22. Сафронова О. Бібліотека Вінницького товариства «Просвіта» (1917–23). *Подільський книжник. Альманах*. 2009. № 2. С. 61–73.
23. Сварник Г. Архів товариства «Просвіта»: історія формування, сучасний стан. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2009. Вип. 1 (17). С. 571–600.
24. Мельник-Хоха Г., Береза О. Видання іншомовної літератури XIX – сер. XX ст. з фонду ЛННБУ. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2019. № 11 С. 181–194. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0315-2019-11\(27\)-11](https://doi.org/10.37222/2524-0315-2019-11(27)-11)
25. Федорова Л., Варшавська М. До готової колоди добре вогонь підклада-ти. *Київська старовина*. 1997. № 5. С. 41–71.
26. Чернопол І. Виставка книжкового зібрання Ф. К. Вовка. *Археологія*. 2009. № 4. С. 114–116.

27. Якубова Т. Унікальні книжкові знаки у виданнях із фондів НБУВ французькою та польською мовами. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 5. С. 30–34.

28. Якубова Т. Польськомовні видання творів Е. Ожешко XIX – поч. XX ст. у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/2988>

References

1. (1905). *Adressnaia kniha Odessa 1904–05 hh.* [*Odessa address book 1904–05*]. Odesa, Ukraine: Typo-litografia Illyi Kopelmana <...>. [In Russian].
2. Berdychevskiy, Ya. (2005). Evreiskie knizhniki [Jewish scribes]. *Egupets*. 13, 252-289 (the Beginning); 15, 439-474 (the End). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Bohynskiy, A. (2012). Istoria semii Holdenzeizer XIX–XX vv. [History of the Goldenweiser family in the XIX–XX centuries]. In *Nauchnye trudy po Iudaika* [*Scientific works on Judaica*]. *Proceeding papers of XIX international conf.*, Ed. 42, Vol. III (pp. 218-237). Moscow, Russia. [In Russian].
4. Boris, T. (2015). Kollekciiia V. Shchavinskogo v istorii muzeinogo dela Ukrainy [V. Shchavynskiy's collection in the history of museum activity of Ukraine]. *Voprosy Muzeologii*, 1, 49-56. Saint Petersburg, Russia. [In Russian].
5. Varshavska, M. (1999). Biblioteka KHPNM v pershi roky yoho diialnosti [The library of Kyiv Art-Industrial Scientific Museum in the first years of its activity]. In *Muzei na rubezhi epoh* [*The Museum of the edge of epoques*]. *Proceeding papers of the sci. pract. conf. of NMHU* (pp. 12-13). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. (2007). *Vystavka OUNB Ternopolia "Okrasa knyh – ekslibrys"* [*Exhibition of Ternopil Regional Universal Scientific Library "The ornament of books – bookplates"*]. Retrieved from: https://library.te.ua/2007/12/10/virt_exlibris/ [In Ukrainian].
7. Hiliarov, S. (1931). *Muzei mystetstv VUAN. Katalog kartyn* [*VUAN Art Museum. Catalogue of pictures*]. Kyiv, Ukraine: VUAN, 1931. [In Ukrainian].
8. Denisko, L., & Rudakova, U. (2017). *Knyzhkovi znaky na knyhakh iz kolekcii ridkisnykh vydan NBUV : katalog* [*Bookplates on books from the Rare Books collection in VNLU: catalogue*]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
9. *Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti* [*Odesa Oblast State Archive*]. (Fund 16. Storage unit 63. Case 245). [In Russian].
10. Didora, L., & Kutsaieva, T. (2020). Knyzhkovi znaky pols'kykh knyhozbiren u bibliotetsi NMIU [Bookmarks of Polish book collections in the Library of NMUH]. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Muzeiu Istorii Ukrainy*, 6, 90-106. Kyiv. [In Ukrainian].
11. Doroshenko, D. (1923). *Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–18)* [*My memories of the recent past (1914–18)*]. Lviv, Ukraine: Chervona kalyna. [In Ukrainian].
12. *Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*

[*Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine*]. (Fund X. Storage unit 7142-7143). [In Ukrainian].

13. Ivask, U. (1902). *O bibliotechnykh znakah tak-nazyvaemykh ex-librisah po povodu 200-letii ih primeneniia v Rossii* [About so-called library marks ex-libris on the 200th anniversary of their use in Russia]. Moscow, Russia: Tipo-litografia <...>. [In Russian].

14. Ivask, U. (1905). *Opisanie russkikh knizhnykh znakov* [Description of Russian bookplates]. Moscow, Russia : Antikvarnyi kniznyi otdel <...>, Vol. 1. [In Russian].

15. Ilin, A., & Ignatiuk, E. (2003). *Ocherki istorii kultury Pinshchiny (IX – nach. XX vv.)* [Essays of the history and culture of Pinsk region (IX – early XX centuries)]. Pinsk, Russia: PolesGU. [In Russian].

16. Kryvenko, M. (2011). Vlasnytski znaky yak dzherelo vyvchennia istorychnykh kolektsii [Possessors' signs as the source for studying of historical collections]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka*, 3, 422-441. Lviv. [In Ukrainian].

17. Kutsaieva, T. (2019). Ekslibrysy ta inskrypty z imiam F. Vovka [Bookplates and inscriptions with F. Vovk's name]. *Ukrainoznavstvo*, 4, 259-268. Kyiv. [In Ukrainian]. Retrieved from DOI 10.30840/2413-7065.4(73).2019.188307. [In Ukrainian].

18. Kutsaieva, T., & Tkachuk, K. (2021, May). Ekslibrysy O. Holdenveizera – zrazky knyzhkovoï hrafiiky ta mikrodzherela istorychnoi informatsii [O. Goldenweiser's bookplates as samples of book graphic and micro sources of historical information]. In *Ukrainskyi tekhnichnyi muzei* [The Ukrainian technique museum]. *Proceeding papers of XIV All-Ukrainian of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 104-108). Kyiv. [In Ukrainian].

19. Nesterenko, P. (2010). *Istoria Ukrainskoho ekslibrysa* [History of Ukrainian ex-libris]. Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].

20. Popelnytska, O. (2021). Vydannia z avtohrafamy, ekslibrysamy ta darchymy napsamy P. Pototskoho ta V. Shchavynskoho u knyhozborni NMIU [The autographed editions, bookplates and gift inscriptions of P. Pototskyi and V. Shchavynskyi in the library of NMHU]. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Muzeiu Istorii Ukrainy*, 7, 305-321. Kyiv. [In Ukrainian].

21. Sak, O. (2020). *Panstwowa Biblioteka Pedagogiczna we Lwowie* [State Pedagogical Library in Lviv]. Retrieved from <https://museum.lib.kherson.ua/pastwowa-biblioteka-pedagogiczna-we-lwowie.htm> [In Polish].

22. Safronova, O. (2009). Biblioteka Vinnytskoho tovarystva "Prosvita" (1917–23) [The library of Vinnitsa "Prosvita" (1917–23)]. *Podilskyi Knyzhnyk. Almanakh*, 2, 61-73. Vinnytsia, Ukraine. [In Ukrainian].

23. Svarnyk, H. (2009). Arkhiv tovarystva "Prosvita": istoriia formuvannia, suchasnyi stan [The archives of the Prosvita society: history and present status]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka*, 1 (17), 571-600. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

24. Melnyk-Khokha, H., & Bereza, O. (2019). Vydannia inshomovnoi literatury XIX – ser. XX st. z fondu LNNBU [Publication of foreign-language literature of XIX – middle of XX centuries of the fund of VSNSLU in Lviv]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka*, 11, 181-194. Lviv. [In Ukrainian]. Retrieved from DOI [https://doi.org/10.37222/2524-0315-2019-11\(27\)-11](https://doi.org/10.37222/2524-0315-2019-11(27)-11)

25. Fedorova L., & Varshavska, M. (1997). Do hotovoi kolody dobre vohon pidkladaty [It is good to put fire to the prepared log]. *Kyivska Starovyna*, 5, 41-71. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

26. Chornovol, I. (2009). Vystavka knyzhkovoho zibrannia F. Vovka [F. Vovk's book collection exhibition]. *Arheologia*, 4, 114-116. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

27. Yakubova, T. (2018). Unikalni knyzhkovi znaky u vydanniakh iz fondiv NBUV frantsuzkoïu ta polskoïu movamy [Unique bookplates in French and Polish books from VNLU funds]. *Visnyk Knyzhkovoï Palaty*, 5, 30-34. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

28. Yakubova, T. (2016). *Polskomovni vydannia tvoriv E. Ozheshko XIX – poch. XX st. u fondakh viddilu bibliotechnykh zibrannia ta istorychnykh kolektsii NBUV* [E. Orzeszkows publications of XIX – the early XX centuries in Polish language in the funds of Department of Library Collections and Historical Collections of VNLU]. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/node/2988>. [In Ukrainian].

Tamara Kutsaieva,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6092-768X>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,

Department of the Contemporary History of Ukraine,

National Museum of the History of Ukraine,

2, Volodymyrska St., 02002, Kyiv, Ukraine

e-mail: tamara_kusaeva@ukr.net

Kostiantyn Tkachuk,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7244-475X>,

Head of the Research Programs,

NGO "Culture for the Future",

Kyiv, 04210, Ukraine

e-mail: cff.kyiv@gmail.com

UKRAINIAN BOOKPLATES IN THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF UKRAINE

The purpose of the article is to continue the review of private and institutional libraries in the Library Fund of the National Museum of History of Ukraine. The authors introduce into scientific circulation new knowledge about Ukrainian bookplates (stickers) as sources for historical and biographical studies about

everyday life and readers preferences of the appropriate period of history and owners of bookplates. Art analysis of samples of book graphics also is among purposes of the study. **Research methodology:** historical method, de visu, analysis and synthesis, systematization, classification and comparative analysis, problem-chronological method, personal approach and description of books. **Scientific novelty** is realized via detailed attribution and cataloging of all those bookplates (stickers) that are connected with Ukraine according to birth or activity of their private owners and location of foundation of institutional owners, content of plots and their authors. Results of the study are presented in the first catalogue. **Conclusions.** New knowledge about all Ukrainian bookplates (stickers) (16 units) in the Museum Library Fund has been formed. New biographical and historical material as well as the new material for Ukrainian studies and book studies has determined the relevance of continuing studying of the museum book collections as well as individual study of little-known biographies of bookplates owners and activities of institutions to which libraries they belonged.

Keywords: book graphics, Jewish studies, Hrushkevych Evzeviy, Shchavynskyi Vasyl, Ukrainian bookplate, Ukrainian studies.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2021 р.